

**KỶ NIỆM 40 NĂM GIẢI PHÓNG MIỀN NAM VIỆT NAM (30/4/1975-30/4/2015)
VÀ 125 NĂM NGÀY SINH CỦA CHỦ TỊCH HỒ CHÍ MINH (19/5/1890-19/5/2015)**

CHỦ TỊCH HỒ CHÍ MINH NGƯỜI GÓP PHẦN LÀM THAY ĐỔI THẾ GIỚI TRONG THẾ KỶ XX

NGUYỄN LÊ THẢO HÀ

Sau gần nửa thế kỷ kể từ khi Chủ tịch Hồ Chí Minh về với “thế giới người hiền” và sau 40 năm ngày đất nước hoàn toàn thống nhất đúng như ý nguyện của Người, không chỉ những người Việt yêu nước mà cả những người từng là cựu thù, những người ở bên kia chiến tuyến trong cuộc đấu tranh trải dài hơn một thế kỷ luôn tôn trọng Người về những phần đấu không mệt mỏi trong sự nghiệp đấu tranh vì độc lập của dân tộc, vì tự do của nhân dân và thế giới những người cùng khổ. Sự kính trọng ấy trước hết xuất phát từ sự vĩ đại trong những hành động phi thường của một con người tận tâm, tận lực đến những phút cuối đời phấn đấu vì **CON NGƯỜI**: đồng bào mình và những người lao khổ trên toàn thế giới.

Ở một góc nhìn khác, nói đến sự vĩ đại của Chủ tịch Hồ Chí Minh khi đã có khoảng lùi lịch sử thì những đánh giá hay nhận xét sẽ chính xác hơn, tránh những chi phối bởi các yếu tố chủ quan. Điều đặc biệt là, những nhận xét tốt đẹp nhất không chỉ từ phía đồng bào, đồng chí của Người, mà trong đó không ít những đánh giá có tính khái quát cao khẳng định Chủ tịch Hồ Chí Minh là *con người không lỏ từ trí tuệ đến nhân cách* góp phần làm thay đổi thế giới lại xuất phát từ các nhà sử học, nhà báo, chính trị gia... phương Tây. Đó là một trong những giá trị quan trọng góp phần làm nên một Hồ Chí Minh huyền thoại ngay kể cả khi còn sống cho đến khi đi vào cõi vĩnh hằng.

1. CHỦ TỊCH HỒ CHÍ MINH, MỘT TRONG NHỮNG NGƯỜI GÓP PHẦN LÀM THAY ĐỔI THẾ GIỚI - “ILS ONT CHANGÉ LE MONDE”

Ngày 02/9/1945, trong Tuyên ngôn Độc lập của một nước Việt Nam mới được Chủ tịch Hồ Chí Minh đọc tại Quảng trường Ba Đình có đoạn viết:

“Tất cả mọi người đều sinh ra có quyền bình đẳng. Tạo hóa cho họ những quyền không ai có thể xâm phạm được; trong những quyền ấy, có quyền được sống, quyền tự do và quyền mưu cầu hạnh phúc”.

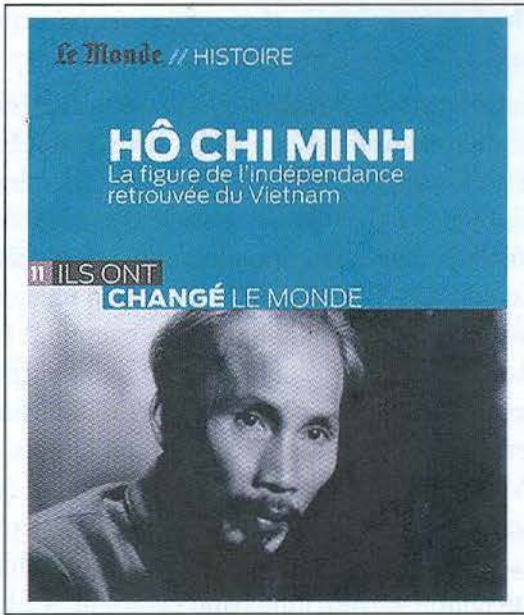
Lời bất hủ ấy ở trong bản Tuyên ngôn Độc lập năm 1776 của nước Mỹ. Suy rộng ra, câu ấy có ý nghĩa là: tất cả các dân tộc trên thế giới

đều sinh ra bình đẳng, dân tộc nào cũng có quyền sống, quyền sung sướng và quyền tự do.

Bản Tuyên ngôn Nhân quyền và Dân quyền của Cách mạng Pháp năm 1791 cũng nói: Người ta sinh ra tự do và bình đẳng về quyền lợi; và phải luôn luôn được tự do và bình đẳng về quyền lợi.”

Là tác giả của văn bản chính luận nổi tiếng này, Người đã khẳng định: *Mọi người sinh ra đều có quyền bình đẳng. Tạo hóa cho họ quyền: quyền sống, quyền tự do.* Và rộng hơn, đối với một dân tộc là quyền được độc lập; đối với thế giới những người cùng khổ, đó là tự do thoát khỏi kiếp người nô lệ ở thuộc địa.

09 năm sau ngày tuyên bố độc lập, trải qua cuộc kháng chiến trường kỳ, dân tộc Việt Nam

dưới sự lãnh đạo của Chủ tịch Hồ Chí Minh đã làm nên một Điện Biên Phủ lẫy lừng. Chiến thắng ấy đã trở thành động lực thúc đẩy phong trào giải phóng dân tộc phát triển, làm sụp đổ hệ thống thuộc địa, làm thay đổi cục diện thế giới. Chiến thắng ấy đã tạo ra một phản ứng dây chuyền, làm sụp đổ chủ nghĩa thực dân cũ và hệ thống thuộc địa của nó. Chính vì thế, nhân Kỷ niệm 125 năm ngày sinh của Chủ tịch Hồ Chí Minh, báo *Le Monde* (Pháp) và báo *La Libre Belgique* (Bỉ) xuất bản sách: *Hồ Chí Minh, Biểu tượng của nền độc lập được giành lại của Việt Nam* với những lời “phi lộ” trang trọng như sau:

Họ đã thay đổi thế giới

Các chính trị gia, các nhà tư tưởng suy nghĩ và hành động, họ đã phác họa ra thế giới, nơi họ sinh sống. Di sản của họ là những tấm bản đồ họ đã vẽ, trong hoàn cảnh họ sống và trong các giá trị, hoặc học thuyết mà họ tiếp tục được nuôi dưỡng. Tiểu sử của họ cho thấy số phận của họ đã được rèn luyện như thế nào. Lịch sử được thể hiện trong một tầm nhìn và ý chí. 20 ấn phẩm này được gửi đến cho những nhà nghiên cứu lịch sử nghiệp dư, mang đến cho họ một bức chân dung sống động và của một nhân vật lớn đã trải qua các sự kiện bước ngoặt ở thế kỷ XX. Tuy nhiên, các tác phẩm này cũng dành cho các sinh viên và các giáo viên, qua việc cung

cấp cho họ những luận cứ quý giá về lịch sử cận hiện đại, cũng như những bài viết và tài liệu lưu trữ trên Thế giới.²

Đó là lời giới thiệu tác phẩm “*Hồ Chí Minh La figure de l'indépendance retrouvée du Vietnam*” đăng trên website *Le Monde Boutique* en ligne ngày 19/5/2015³. Đây là tập thứ 11 trong bộ sách lịch sử gồm 20 tập: “*ILS ONT CHANGÉ LE MONDE*” - *Những người làm thay đổi thế giới*. Tập sách này gồm các bài báo từng được đăng trên *Le Monde* của nhiều tác giả là những nhà báo, nhà sử học nổi tiếng có nhiều gắn bó với Việt Nam với những công trình nghiên cứu chuyên sâu về Chủ tịch Hồ Chí Minh, Đại tướng Võ Nguyên Giáp và hai cuộc kháng chiến chống Pháp và Mỹ. Trong số các tác giả này có nhà báo Jean-Claude Pomonti, các nhà sử học: Pierre Brocheux, Jean Lacouture, Alain Ruscio, Philippe de Villiers... Bằng những chứng cứ qua tài liệu lưu trữ có độ xác thực cao và thực tế lịch sử chân xác, các bài viết đã làm rõ vai trò của Chủ tịch Hồ Chí Minh trong các giai đoạn lịch sử của Việt Nam trong thế kỷ XX. Sách được xuất bản cuối tháng 3/2015 và đã phát hành rộng rãi ở các nước nói tiếng Pháp như: Bỉ, Thụy Sĩ, Canada,... Với bài viết “*Hồ Chí Minh: người giải phóng dân tộc, người dẫn lối, một tượng đài*” của Jean-Claude Pomonti, người đã có hơn 20 năm phóng viên tờ *Le Monde* thường trú tại khu vực Đông Nam Á. Các bài báo trong tập 11 cho thấy, mặc dù Chủ tịch Hồ Chí Minh không còn sống đến ngày toàn thắng, nhưng tư tưởng của Người về độc lập dân tộc và thống nhất đất nước vẫn luôn hiện hữu trong lòng mọi người dân Việt Nam. Trong con mắt của nhân dân Việt Nam và nhân dân thế giới, Người là hiện thân của tinh thần giải phóng dân tộc và độc lập tự do.

Chủ tịch Hồ Chí Minh bắt đầu sự nghiệp của mình bằng việc đi tìm con đường cứu nước. Người đến với *Le Paria - Những người cùng khổ* để hiểu rõ hơn, sâu hơn về con người và quyền của con người ngay trên quê hương của “*Tự do – Bình đẳng – Bác ái*”. Khi người từ biệt thế giới này, kể từ số báo ngày 20/9/1969,

tờ “Thế giới hằng ngày” của Mỹ đã đăng loạt bài chuyên đề “Di sản của Hồ Chí Minh”. Các bài viết trong chuyên đề này khẳng định: Chủ tịch Hồ Chí Minh “đã trở thành biểu tượng Anh hùng và cách mạng trên toàn thế giới. Hồ Chí Minh là một trong những nhân vật vĩ đại nhất trong thời đại chúng ta. Cuộc đời và các tác phẩm của Người còn sống mãi để thôi thúc những thế hệ tiếp nối và những thế hệ chưa chào đời. Nhà lãnh đạo Việt Nam vĩ đại này đã để lại một di sản gọi cảm thôi thúc lòng người và thúc đẩy những hành động lớn lao trong sự nghiệp tự do và chủ nghĩa cộng sản trong các nhà cách mạng trên toàn thế giới”.

Dấu ấn thời đại của Chủ tịch Hồ Chí Minh còn được ghi nhận trong từ điển tiêu sử các danh nhân nổi tiếng nhất thế giới mang tên XXTH CENTURY CULTURE của Nhà xuất bản Harper and Row (Mỹ) vào năm 1983. Để có được danh sách này, những người thực hiện đã tập hợp ý kiến của 300 nhà khoa học trên thế giới. Ý kiến của 300 nhà khoa học đều có chung nhận định: “Hồ Chí Minh là người khởi xướng, gương cao ngạo cờ giải phóng các dân tộc thuộc địa và trở thành người dẫn đường chủ

chốt được mặc nhiên thừa nhận và kính trọng của châu Á và của thế giới thứ ba”.

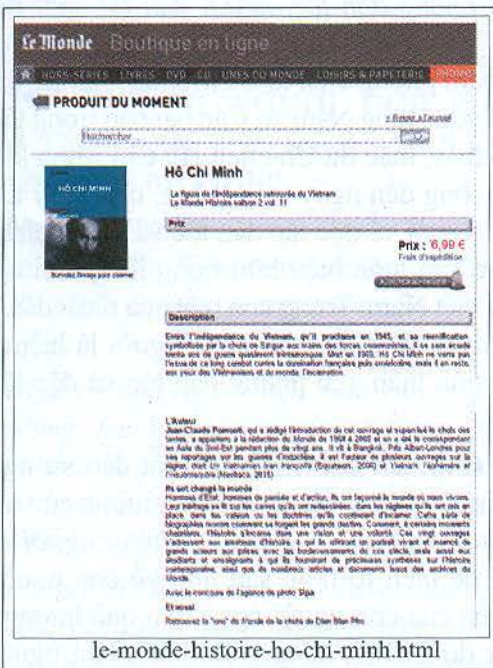
Cũng về dấu ấn thời đại, vào tháng 12/1999, thời điểm cuối cùng của thiên niên kỷ thứ hai, khi nhân loại sắp bước sang thế kỷ XXI - thiên niên kỷ thứ ba, TIMES – tờ thời báo hàng đầu nước Mỹ cùng Hãng truyền hình CBS đã công bố danh sách 100 nhân vật quan trọng nhất của thế kỷ XX. Đây là kết quả được bầu chọn bởi 7 triệu người dân của nhiều nước trên thế giới, trong danh sách đó có Chủ tịch Hồ Chí Minh. Và trong số 100 nhân vật được bầu chọn này, TIMES lại chọn ra danh sách 20 nhà lãnh đạo và nhà cách mạng có uy tín nhất thế giới, trong đó cũng có tên Chủ tịch Hồ Chí Minh xuất hiện cùng những tên tuổi lừng danh khác như: V.I.Lênin, M.Găng-đi, Man-đê-la...

Cho đến nay, khi đã ở thập niên thứ hai của thế kỷ XXI, với một độ lùi thời gian nửa thế kỷ, dấu ấn thời đại của Chủ tịch Hồ Chí Minh, một trong những người đã góp phần thay đổi thế giới ngày một rõ hơn cả về tâm vóc và về sức ảnh hưởng.

2. HỒ CHÍ MINH, “NGƯỜI MANG LẠI ÁNH SÁNG” - GÓC NHÌN CỦA BÁO CHÍ PHÍA ĐỐI KHÁNG⁴

Lịch sử Việt Nam từ giữa thế kỷ XIX đến thập niên 70 của thế kỷ XX là lịch sử đấu tranh không khoan nhượng giữa nhân dân Việt Nam với thực dân Pháp và đội quân viễn chinh xâm lược Mỹ. Với hai cuộc kháng chiến dưới sự lãnh đạo của Đảng mà đứng đầu là Chủ tịch Hồ Chí Minh, dân tộc Việt Nam đã đi đến bờ bến vinh quang, nhân dân được tự do, đất nước được thống nhất, độc lập. Do vậy, những nhận xét, đánh giá của thế giới phương Tây, đặc biệt là các sử gia, nhà báo, chính trị gia ở Mỹ - quốc gia được xem là “cự thù” lớn nhất của Việt Nam ở thế kỷ XX là rất đáng quan tâm.

Trước hết, xin nói đến The News York Times – tờ báo nổi tiếng với 117 lần đoạt giải thưởng Pulitzer – giải thưởng danh giá nhất của báo chí thế giới, nhiều hơn bất kỳ một tờ báo

nào khác trên thế giới⁵.

Trong số báo ra ngày 09/5/1954, The New York Times viết: “Người không những là thần tượng của nhân dân Việt Nam mà còn được Pháp công nhận là người phát ngôn đầu tiên của Việt Nam... Người Việt Nam này từng để lại ấn tượng sâu sắc và đặc biệt có cảm tình đối với các quan chức và nhà báo nước ngoài. Ngày nay, không một tên tuổi nào ở châu Á lại nổi tiếng như nhà cộng sản và dân tộc chủ nghĩa lão thành Hồ Chí Minh. Người chính là biểu tượng, là nhân vật truyền thuyết hơn là một con người bằng da bằng thịt”.

Đến số báo ra ngày 04/9/1969, ngay sau ngày Chủ tịch Hồ Chí Minh qua đời, The News York Times đã khẳng định: “Trong số các chính khách của thế kỷ XX, Hồ Chí Minh là nhân vật nổi bật về tính bền bỉ dẻo dai và lòng kiên nhẫn trong việc tìm kiếm mục tiêu độc lập cho Việt Nam và về sự thành công trong việc dung hòa chủ nghĩa cộng sản với chủ nghĩa dân tộc”.

Tiếp đến là TIME – Tạp chí nổi tiếng của nước Mỹ mà phương châm (tôn chỉ mục đích) của họ là “The International Magazine of Events” (xin tạm dịch: “Tạp chí quốc tế cho những sự kiện”). TIME đã 07 lần viết về Chủ tịch Hồ Chí Minh và 05 lần đăng ảnh chân dung của Người trên bìa Tạp chí.

Lần đầu tiên, trong số ra ngày 09/9/1946, TIME có bài viết “Hồ Chí Minh là ai?”, tác giả nhận xét đây là một nhân vật “rất kỳ lạ”. Bài báo cũng nêu bật quá trình hoạt động của Chủ tịch Hồ Chí Minh từ lúc ra đi tìm đường cứu nước với tên Nguyễn Ái Quốc qua Pháp, Liên Xô, Trung Quốc, Thái Lan, Hồng Kông,...

Lần thứ hai, trong số ra ngày 22/11/1954, chân dung Chủ tịch Hồ Chí Minh xuất hiện ở bìa cùng chủ đề: INDOCHINA'S HO CHI MINH⁶. Bài viết trong số này về Bác nói đến sự kết thúc cuộc kháng chiến chống Pháp, miền Bắc Việt Nam sống dưới chế độ cách mạng của chính quyền Hồ Chí Minh. Tác giả dẫn thêm lời của nhà cách mạng Ấn Độ Jawaharlal Nehru nói

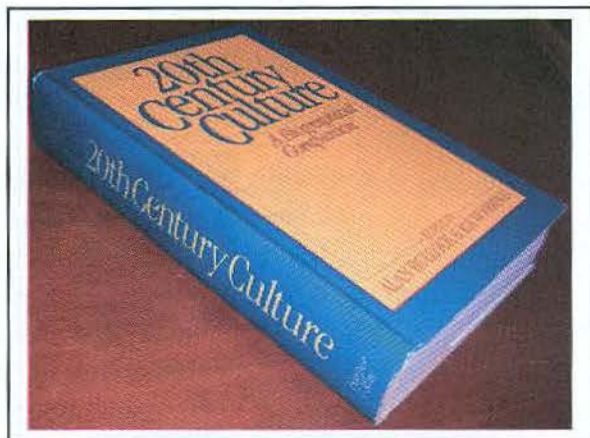
về Hồ Chí Minh: “Đó là một người đáng yêu và thân thiện vô cùng..., một con người hết sức mong muốn hòa bình”. Trong mắt người viết: “Hồ Chí Minh là một người mảnh khảnh, ôn hòa, nói năng chậm rãi, thái độ cương quyết nhưng không làm ai giận.”

“Với thắng lợi (Điện Biên Phủ), uy tín của Hồ Chí Minh đã vươn tới đỉnh cao mới tại châu Á. Dưới sự lãnh đạo của Hồ Chí Minh, lực lượng Việt Minh đã có được một đội quân chiến đấu trong rừng có hiệu quả nhất ở Đông Nam Á, có vị tướng tài ba nhất Đông Nam Á là Võ Nguyên Giáp, có một tổ chức chính trị vững chắc nhất do Hồ Chí Minh đứng đầu và có trình độ lãnh đạo lão luyện”.

Lần thứ ba, số báo ra ngày 16/7/1965 - thời điểm một năm sau ngày đế quốc Mỹ đưa máy bay ra ném bom phá hoại miền Bắc với chủ đề “Việt Nam: Miền Bắc không khoan nhượng”. Trong số này, trang bìa có đăng ảnh chân dung của Chủ tịch Hồ Chí Minh.

Lần thứ tư, số báo ra ngày 14/01/1966. Trên trang bìa, ảnh Chủ tịch Hồ Chí Minh chụp chung với nhà ngoại giao Shelepin, phía trên là ảnh Tổng thống Mỹ Johnson và các cố vấn đang

Công bố - Giới thiệu tài liệu lưu trữ

hợp bản tại Ranch. Chủ đề của số này là “Cuộc tấn công hòa bình của Mỹ và sự đáp trả của cộng sản”. Bài viết cho ảnh trang bìa là “Nhiệm kỳ Tổng thống: sự thay đổi trên sân khấu” đề cập đến thông điệp liên bang hằng năm của Tổng thống Lyndon Johnson mà trọng tâm là cuộc chiến Việt Nam. Đó là “Công việc đầu tiên và quan trọng nhất của ông ta sẽ phải là quyết xem nước Mỹ sẽ đi về đâu trong cuộc chiến tranh Việt Nam”.

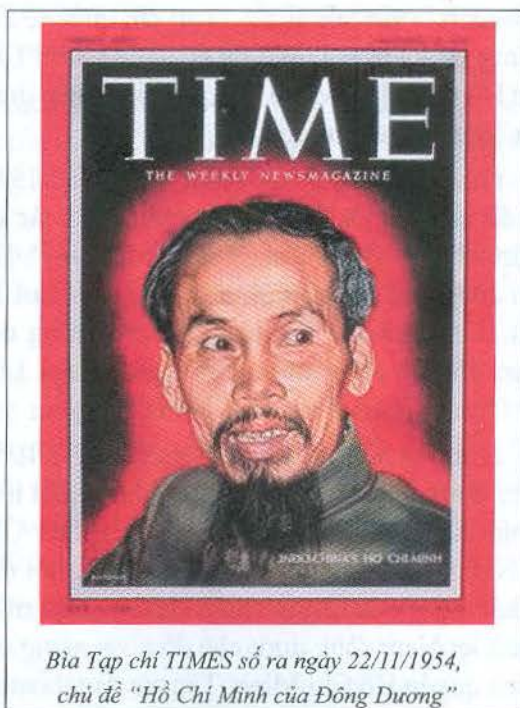
Lần thứ năm, chân dung Hồ Chí Minh lại xuất hiện ở bìa số báo ra ngày 12/9/1969. Lúc này lãnh tụ Việt Nam vừa mất, nên chủ đề của số là “Kỷ nguyên mới ở Bắc Việt Nam” cùng với bài viết cho ảnh trang bìa có tên “Di sản của Hồ Chí Minh”.

Lần thứ sáu, số báo ra ngày 12/5/1975, gần hai tuần sau ngày miền Nam được giải phóng hoàn toàn. Trên trang bìa của số này, chân dung Hồ Chí Minh xuất hiện với dòng chữ: “Người chiến thắng” đi kèm nội dung với chủ đề: “Cái gì tiếp theo ở châu Á?”. Trong bài viết “Lời tạm biệt ngiết ngã cuối cùng” đã khẳng định “Sự nghiệp giải phóng dân tộc của Hồ Chí Minh và nhân dân Việt Nam đã chiến thắng. Nước Mỹ từ đây sẽ phải điều chỉnh lại đường hướng của mình trên thế giới, nhưng không dễ mà “bỏ Việt Nam lại phía sau”.

Lần thứ bảy, trong số ra ngày 13/4/1998, trên TIME, khi nói đến tên của Người, Stanley Karnow đã viết “Hồ Chí Minh – “Người mang lại ánh sáng” với ý nghĩa đó là ánh sáng của tự

do, của công lý, văn minh. Karnow, nhà báo, sử gia người Mỹ tác giả của tác phẩm nổi tiếng *Vietnam: A History* xuất bản năm 1983. Ông có nhiều công trình nghiên cứu sâu sắc về Việt Nam và Chủ tịch Hồ Chí Minh. Số ra ngày 13/4/1998 có phụ trương có đưa danh sách 20 chính khách nổi tiếng của với thế giới, trong đó có Chủ tịch Hồ Chí Minh. Tác giả Stanley Karnow - một chuyên gia nghiên cứu về Việt Nam và Chủ tịch Hồ Chí Minh cho thấy cái nhìn khách quan của những người bên kia chiến tuyến về lãnh tụ của Việt Nam và phong trào giải phóng dân tộc trên thế giới:

“Một thân hình gầy yếu với chòm râu nhỏ, trong bộ đại cán cũ kỹ và đôi dép cao su đã mòn, Hồ Chí Minh thể hiện hình tượng về một Bắc Hồ, khiêm tốn, hòa nhã. Nhưng ông là một nhà cách mạng dày dạn, một nhà dân tộc nhiệt thành luôn bị ám ảnh bởi mục đích duy nhất là độc lập cho Tổ quốc mình... Đối với người Mỹ đây là cuộc chiến tranh dài nhất và là lần thất bại đầu tiên trong lịch sử của họ, nó còn làm thay đổi nghiêm trọng cách nhận thức về vai trò của họ trên thế giới.

Bìa Tạp chí TIMES số ra ngày 22/11/1954, chủ đề “Hồ Chí Minh của Đông Dương”

Năm 1940, quân đội Nhật Bản tràn vào Đông Dương. Quan chức Pháp ở Việt Nam trung thành với chính quyền Vichy thân Đức ở Pháp đã cộng tác với họ. Những người dân tộc chủ nghĩa trong khu vực đón chào người Nhật như người giải phóng, nhưng đối với Hồ Chí Minh, họ không hề khá hơn người Pháp. Vượt biên giới Trung Quốc vào Việt Nam – lần trở về đầu tiên của ông sau ba thập kỷ - Hồ Chí Minh thuyết phục những người theo mình chống lại cả Nhật lẫn Pháp. Tại đây, trong khu trại hẻo lánh, ông đã thành lập “Việt Minh”, viết tắt của “Việt Nam Độc lập Đồng minh”. Từ đó, ông nhận được bí danh, Hồ Chí Minh – “Người mang lại ánh sáng”.

Tác giả cũng dẫn lại lời của Tổng thống Mỹ Johnson trong những bước đầu tiên đến Hội đàm tại Paris vào khoảng giữa năm 1968: “Già Hồ không thể từ chối tôi được”.

Và sau đó, Stanley Karnow đã khẳng định: “Nhưng Hồ Chí Minh đã làm. Ông hiểu bất cứ thỏa thuận nào cũng có nghĩa là chấp nhận một sự chia cắt lâu dài và cướp đi giấc mơ của ông về việc thống nhất Việt Nam dưới một lá cờ”.

Không một sự thay đổi nào trong niềm tin của Hồ Chí Minh, không gì có thể lay chuyển được ý chí của ông. Ngay tất cả khi cuộc chiến tranh tàn phá đất nước khốc liệt nhất, ông vẫn tiếp tục tận tụy vì độc lập của Việt Nam. Và hàng triệu người Việt Nam đã cùng chiến đấu anh dũng, hy sinh để đạt được mục đích ấy...”.

Suy ngẫm thay lời kết

Để thay lời kết cho của bài viết này, xin được mượn lời của một nhà nghiên cứu đã nói về Chủ tịch Hồ Chí Minh:

“Lịch sử luôn tường minh. Chân lý luôn giản dị. Tình thương yêu, niềm xúc động, sự tôn vinh mà cả dân tộc và thế giới dành cho Người, mãi mãi là nguồn cổ vũ, là động lực tinh thần cho phát triển. Cái gì đã là máu thịt thiêng liêng, giá trị nào đã “làm tổ” trong tâm hồn con người mọi thế hệ thì mãi mãi bền vững, có sức

sống bền vững. Hồ Chí Minh nằm trong trường hợp đó, trong tâm hồn Việt Nam, trong trái tim nhân loại.

Ăngghen đã nói về thời đại Phục Hưng, thời đại không lồ sản sinh ra những con người không lồ từ trí tuệ đến nhân cách. Đại văn hào Pháp Vichto Huygô cũng từng ngợi ca những bậc vĩ nhân trong thời đại mình. Họ là những người xứng đáng được tôn vinh, “trước một trí tuệ uyên bác thì tôi cúi đầu bái phục, trước một nhân cách cao cả thì tôi quỳ gối tôn thờ”. Hoàn toàn có thể đem những lời ngợi ca, tôn vinh ấy ứng vào Hồ Chí Minh - Con người Việt Nam đẹp nhất, Con người mà sự nghiệp, di sản, đạo đức và nhân cách đã thuộc về dân tộc và thế giới nhân loại.”⁷

Và cũng đã có một khúc ca cất lên trên khắp đất nước Việt Nam ca ngợi công lao và sự nhớ ơn người cha già của dân tộc:

Rằng đã về ta, cỏ cây sông núi ruộng đồng

Ciru Long sông Hồng thỏa bao chờ mong...

Rằng đã hồi sinh tình yêu non nước hòa bình

Việt Nam tung bừng khúc ca bình minh...

Rằng Bác còn đây, tình thương sông nước
tràn đầy

Lòng ta ơn Người có bao giờ phai...⁸

Nhà nghiên cứu, người nhạc sĩ ấy đã nói thay những lời muốn nói của cả một dân tộc và thế giới cần lao với Chủ tịch Hồ Chí Minh - “Người mang lại ánh sáng”, “con người không lồ từ trí tuệ đến nhân cách” đã góp phần làm thay đổi thế giới ở thế kỷ XX ■

Chú thích:

1. Ý dùng theo C.Mác and Ph. Ăngghen, Toàn tập, tập 20, Nxb Sự Thật, Hà Nội, 1994, tr.459-460

2. Lược dịch từ lemonde.fr/le-monde-histoire-ho-chi-minh.html

3. le-monde-histoire-ho-chi-minh.html

4. Stanley Karnow. TIME, số ra ngày 13/4/1998

5. en.wikipedia.org/wiki/The_New_York_Times

6. time.com/time/covers/0,16641,19541122,00.html

7. GS.TS Hoàng Chí Bảo. Điều làm nên sự vĩ đại ở Hồ Chí Minh. hochiminh.vn/

8. Phan Nhân. Tình ca đất nước.